

بررسی نقش عوامل در اقتصاد بدون نفت در الگوی اقتصاد مقاومتی

تاریخ دریافت: ۹۲/۲/۱۴

تاریخ تأیید: ۹۳/۴/۱۵

* محمدحسن کامفیروزی
** علی بنیادی نائینی
*** سیده اشرف موسوی لقمان

چکیده

اهمیت طرح بحث اقتصاد مقاومتی و طراحی نظام اقتصادی پویایی که بتواند ایران اسلامی را از این دوره حساس تاریخی عبور دهد، به وضوح در بیان‌های رهبر معظم انقلاب نمایان است. با توجه به لزوم نگاه نظام‌مند به مقوله اقتصاد در اندیشه‌های رهبر انقلاب، مقاله پیش‌رو در پی آن است تا نسبتی منطقی و نظام‌مند بین مقوله‌های گوناگون و نقش آن در بین شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی و اقتصاد بدون نفت برقرار سازد. در مقاله پیش‌رو ابتدا با مروری بر ادبیات پژوهش‌های انجام‌شده مرتبط با این حوزه و معرفی بحث اقتصاد مقاومتی به بدنه اصلی مقاله که روش‌شناسی پژوهش است، پرداخته می‌شود. در این جهت ابتدا با استفاده از روش داده‌بنیاد به استخراج مقوله‌های اقتصاد مقاومتی از دل بیان‌های رهبری که اهمیت و ارتباط بیشتری با این موضوع دارد، پرداخته و در ادامه با استفاده از روش دیماتل خاکستری به بررسی چگونگی تأثیر و نقش هر شاخصه در فرایند اثرگذاری بین عوامل پرداخته شده و سرانجام مدلی مفهومی برای این منظور ارائه شده است.

واژگان کلیدی: اقتصاد بدون نفت، اقتصاد مقاومتی، روش داده‌بنیاد، نظام خاکستری، روش دیماتل.
طبقه‌بندی JEL: Q43, Q48, Q33, Q38.

مقدمه

در سال‌های اخیر رهبر فرزانه انقلاب بارها بر اهمیت مسئله اقتصاد و جنگ اقتصادی پافشاری کرده‌اند. این موضوع حتی در نام‌گذاری سال‌ها نیز خود را به خوبی نشان داده است. نام‌گذاری‌هایی مانند «اصلاح الگوی مصرف»، «همت مضاعف، کار مضاعف»، «جهاد اقتصادی» و سرانجام سال ۱۳۹۱ که به نام سال «تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی» نام‌گذاری شده‌اند، اهمیت این مقوله را به خوبی آشکار می‌کند. این حرکت در جهت مقابله با حرکت دشمنان انجام می‌گیرد که برای جلوگیری از پیشرفت ایران اسلامی به هر حربه و کوششی دست می‌زنند.

با توجه به تشدید فشارها و تحریم‌ها، آنچه بیش از پیش در سخنان رهبری بر آن پافشاری شده، بحث «اقتصاد مقاومتی» است. نه تنها یکی از راه‌های پیش‌رو، اقتصاد مقاومتی است؛ بلکه یگانه راه ممکن نیز همین است. شاید برخی به اشتباه راه مذاکره را راهی بهتر بدانند؛ اما در پاسخ باید گفت:

راه جلوگیری از تحریم‌ها پدیدساختن روابط با امریکا نیست؛ زیرا کشورهای فراوانی وجود دارند که در عین اینکه با امریکا رابطه دارند باز تحریم می‌شوند و دیگر اینکه روش امریکا و دیگر زورگویان روشی مستکبرانه است (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۱۰/۲۶).

اما از سوی دیگر باید به بررسی نقش نفت که نقشی اساسی در چرخه اقتصادی ما دارد دقت شود. با توجه به تحریم‌های گوناگونی که صورت گرفته و در آخر دامن نفت را نیز فرا گرفته است باید بحث اقتصاد بدون نفت را بسیار جدی تلقی کرد. این مقوله که در اندیشه‌های امام راحل علیه السلام نیز مد نظر بوده، مورد توجه مقام معظم رهبری نیز است. وی می‌گوید: کاهش وابستگی به نفت یکی دیگر از الزامات اقتصاد مقاومتی است. این وابستگی میراث شوم ۱۰۰ ساله ماست. ما اگر بتوانیم از همین فرصت که امروز وجود دارد استفاده کنیم و بکوشیم نفت را با فعالیتهای اقتصادی درآمذزای دیگری جایگزین کنیم، بزرگ‌ترین حرکت مهم را در زمینه اقتصاد انجام داده‌ایم (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۳).

مقاله پیش‌رو در نظر دارد تا با استفاده از روش داده‌بنیاد به استخراج شاخصه‌های اساسی اقتصاد مقاومتی از میان بیان‌های مقام معظم رهبری بپردازد. این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که وی خود نخستین نظریه‌پرداز این اصطلاح شمرده می‌شود. از طرف

دیگر نظر به اهمیت و لزوم نگاه نظام‌مند و جامع به مقوله اقتصاد در اسلام از دیدگاه رهبر معظم انقلاب (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۰/۱۹، ۱۳۷۷/۱۲/۲۸ و ۱۳۷۸/۱۱/۴) در این پژوهش با استفاده از ابزارهای کمی به بررسی نظام‌مند روابط بین مقوله‌ها و مدل‌سازی در این حوزه خواهیم پرداخت.

ادبیات موضوع

پیشینه پژوهش

از آنجا که این موضوع به تازگی در جامعه انعکاس یافته است، یافتن مقاله‌های علمی در این‌باره کار آسانی نیست. خوشبختانه برگزاری همایش‌ها با این موضوع به آرامی پای این مقوله را به فضای علمی کشور باز کرده است. برگزاری نخستین همایش ملی اقتصاد مقاومتی نمونه‌ای از این کوشش‌هاست.

برخی از پژوهشگران نیز به قلم‌فرسایی در این حوزه پرداخته‌اند. معلمی در پژوهشی به بررسی اصول اقتصاد مقاومتی در آموزه‌های اسلامی پرداخته است (معلمی، ۱۳۹۰، ص ۶۲ - ۷۲). وی در این مقاله شش اصل را برای این الگو ارائه می‌کند. در مطالعه‌ای دیگر ضمن پافشاری بر لزوم سیاست‌گذاری در این حوزه این‌گونه نتیجه‌گیری شده که طراحی نظام‌های بومی یکی از نیازمندی‌های این حوزه است (ابوحمز و نریمانی، ۱۳۹۰، ص ۶۱). در مطالعه‌ای دیگر ضمن طراحی سه سناریو برای روند اقتصادی به بررسی اصول اقتصاد مقاومتی پرداخته شده است. این اصول شامل مهار سوداگری و فساد، عاملیت توده‌های مردم، خوداتکایی، اولویت‌گذاری و فرهنگ مقاومت است (نریمانی و عسکری، ۱۳۹۰، ص ۵۴ - ۶۹). در مطالعه‌ای دیگر نیز ضمن بررسی تحریم‌های بانکی کشور بر لزوم حذف دلار و دیگر واحدهای پولی در مناسبت‌های تجاری پافشاری شده است (کریمی، ۱۳۹۰، ص ۸۸ - ۱۰۰).

در مطالعه‌ای دیگر نیز یکی از پژوهشگران با ارائه چهار راهبرد برای مقابله با تحریم نفتی لزوم پدیدساختن بورس نفت را در اقتصاد مقاومتی توصیه می‌کند (کریمی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۱ - ۱۲۹). در مقاله‌ای دیگر نیز یکی از محققان با غیرمعقول دانستن افزایش یا حفظ میزان ظرفیت فعلی برداشت نفت، اضافه می‌کند که سیاست‌های کشور در حوزه استخراج و صادرات نفت باید تغییر جدی پیدا کند (نجفی جزه، ۱۳۹۰، ص ۱۲۹).

صادرات نفت در کشورهای نفت خیز، سهم قابل ملاحظه‌ای در وضعیت اقتصاد کشور دارد. این درآمدها از سویی سهم عمده‌ای از نیازهای ارزی کشور را تأمین می‌کنند و از سوی دیگر تأمین‌کننده اصلی مخارج دولت است. در چنین کشورهایی برنامه‌ریزی توسعه، نیاز شدید به چنین درآمدهایی دارد. تحقق نیافتن درآمدهای از پیش پیش‌بینی شده می‌تواند قسمتی از برنامه‌های توسعه را تعطیل کند و در عمل، اقتصاد نتواند به نرخ رشد مورد نظر دست یابد. در چنین وضعیتی بی‌ثباتی صادرات نفت با رشد اقتصادی رابطه‌ای منفی پیدا می‌کند.

افزایش درآمدهای نفتی بیش از مقادیر پیش‌بینی شده نیز ممکن است نتیجه‌های متفاوتی در پی داشته باشد. مازاد درآمدهای پدید آمده می‌تواند به افزایش توان اقتصاد کشور بینجامد و به طرح‌ها و برنامه‌های اختصاص پیدا کند که به توسعه کشور بینجامد. از سوی دیگر ممکن است کشور را به دام برنامه‌های بلندپروازانه گرفتار کند و سبب عدم تعادل‌های اقتصادی مانند کسری بودجه، کسری تراز پرداخت‌ها، کسری بازرگانی خارجی و حتی شکاف سرمایه‌گذاری پس‌انداز بیشتر شود (گسگری و همکاران، ۱۳۸۳، ص ۷۹).

در چارچوب نظریه منابع پایان‌پذیر وقتی دلارهای نفتی و نقدینگی وارد اقتصاد کشور می‌شود، قیمت کالاها و خدمات مبادله‌ناپذیر مانند ساختمان‌های تجاری و مسکونی، خدمات واسطه‌ای، مشاوره‌ای و آموزش که وارد کردنی نیستند، بالا می‌رود. وقتی قیمت این کالاها و خدمات بیش از حد گران شود، انواع محصولاتی که از آنها در تولید خود استفاده می‌کنند، به رقابت در صحنه بین‌المللی نمی‌توانند پردازند. تولیدهای کشاورزی برای صادرات کاهش می‌یابد، تولیدهای صنعتی برای صادرات هرگز جوانه نزده و بی‌گمان شمرده نمی‌شود. دولت می‌کوشد با درآمد نفت به این کارخانه‌ها یارانه دهد و با دیگر دخالت‌ها و اختلال‌ها در بازار، عدم مزیت هزینه‌های این صنایع نوزاد را خنثا کند. بیماری هلندی به فرایندی گفته می‌شود که به سبب آن کشفیات جدید با افزایش قیمت در یک بخش اقتصاد به‌طور نمونه نفت باعث فشار بر دیگر بخش‌ها مانند کشاورزی یا صنایع کارخانه‌ای می‌شود. ماندگاری بیماری هلندی باعث رشد سریع و حتی بدقواره خدمات حمل‌ونقل و دیگر کالاها مبادله‌ناپذیر در بازارهای جهانی می‌شود؛ در حالی که همزمان از صنعتی شدن و رونق کشاورزی ممانعت می‌کند. باور بر این است که بین ظرفیت‌های رانتهی در اقتصاد و سطح فساد رابطه مثبت وجود دارد.

هسته اصلی معمای فراوانی این است که دولت‌های نفتی که تولید نفت سهم بالایی در تولید ناخالص داخلی و صادرات‌شان دارد، به توزیع سیاسی رانت نفت وابسته هستند. بین اقتصادهای دارای سرمایه ناکافی مانند: ایران، مکزیک، الجزایر، اندونزی، نیجریه و ونزوئلا و اقتصادهای دارای سرمایه مازاد مانند عربستان سعودی، کویت، قطر و امارات متحده عربی تفاوت است. دسته نخست جمعیت فراوان داشته، ذخیره‌های نفتی سرانه کمتر، نیروی کار ماهر و اقتصاد متنوع‌تر هستند؛ در حالی که دسته دوم در این چارچوب نمی‌گنجند. کشورهای اوپک در سال ۱۹۷۳ در خاورمیانه در آرزوی دوران تمدن بزرگ و در امریکای لاتین در آرزوی رسیدن به رویای امریکای لاتین بودند. از آن سال به بعد بزرگ‌ترین انتقال ثروت تا آن زمان بدون جنگ در جهان اتفاق افتاد. قیمت نفت از ۳ دلار هر بشکه به ۱۰ و عاقبت به ۴۰ دلار پس از دومین رونق نفتی در ۱۹۸۰ رسیده و از ۱۹۷۰ - ۱۹۷۴ درآمد کشورهای اوپک یازده برابر شد.

رشد مبتنی بر صادرات کالای خام تغییرهایی را در تصورات رایج از حقوق مالکیت، قدرت نسبی گروه‌ها و سازمان‌های ذی‌نفع پدید می‌آورد و نقش و روش دولت در برابر بازار را دگرگون می‌کند. این تغییرهای نهادی سپس بنیان‌های درآمدی دولت به‌ویژه ساختار مالیاتی را تعیین می‌کنند؛ سپس سرآغاز درآمدهای دولت بر دامنه کامل نهادهای سیاسی آن دولت و حکومت اثر می‌گذارد.

یک دولت نفتی ویژگی‌های خاصی دارد. از لحاظ اقتصادی وابسته به یک منبع است. وابسته به بخش صنعتی‌ای که به‌شدت سرمایه‌بر و به شکل جزیره است، هستند و متکی به کالای اولیه‌ای می‌باشند که فناپذیر است. آنها اتصال به منبعی دارند که قابلیت پدیدساختن رانت‌های فوق‌العاده را دارد و این رانت بزرگ در خدمت و در دستان دولت است (ملکی، ۱۳۹۰، ص ۳۶).

جیمینز و سانچز در مطالعه‌های خود اثر شوک‌های نفتی را بر روی رشد تولید ناخالص داخلی را در برخی کشورهای مورد بررسی قرار داده‌اند. آنها با اجرای مدلی اقتصادی (Value at Risk) با استفاده از متغیرهای تولید ناخالص داخلی، نرخ ارز، قیمت نفت، تورم و ... نتیجه گرفتند که در تمام کشورهای مورد مطالعه تغییرهای قیمت نفت به‌طور مستقیم بر تولید ناخالص داخلی مؤثر نیست (Jimenez & Sanchez, 2005, p.201). کولوگنی و

مانرا ارتباط قیمت نفت، تورم و نرخ بهره را با استفاده از یک مدل اقتصادی برای کشورهای G7 بررسی کرده‌اند. این مطالعه نشان داد، شوک‌های نفتی آثار شدیدتری بر روی تولید انگلستان و کانادا داشته‌اند. شوک‌های قیمت نفت آثار شدیدی بر روی تورم و نرخ ارز دارند (Cognigni & Manera, 2008, p.856).

تقوی و نعمتی‌زاده نیز در پژوهشی به بررسی اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر صادرات غیرنفتی پرداختند (تقوی و نعمتی‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۷۱). در این پژوهش از شاخصه‌هایی مانند نرخ ارز، تولید ناخالص داخلی و نرخ تورم استفاده کردند.

با توجه به نکته‌های پیش گفته اگر دوباره به وضعیت ایران نگاه کنیم، متوجه می‌شویم که ایران یک کشور نفت محور است و باید سیاست‌گذاری‌های کشور در جهت حرکت به سمت اقتصاد بدون نفت انجام پذیرد. در پژوهش‌هایی که درباره سیاست‌گذاری‌های نفتی وجود دارد چند مشکل وجود دارد: الف) برخی شرایط تحریم را با شرایط رکود یکسان دانسته‌اند. ب) بدون توجه و مطالعه کامل نظریه‌ها و بیان‌های نظریه پرداز اصلی این حوزه به بحث علمی و ارائه تعریف‌ها پرداخته‌اند. در این جهت مقاله پیش‌رو در پی آن است تا مبتنی بر نگاه مقام معظم رهبری و با در نظر گرفتن شرایط خاصی که بر اقتصاد مقاومتی حاکم است به بحث در این باره بپردازد.

اقتصاد مقاومتی

در تعریف اقتصاد مقاومتی عبارت‌ها و تعریف‌های انبوهی به چشم می‌خورد. رهبر معظم انقلاب در این باره می‌گوید:

اقتصاد مقاومتی معنایش این است که ما یک اقتصادی داشته باشیم که روند رو به رشد اقتصادی در کشور محفوظ بماند؛ یعنی وضع اقتصادی کشور و نظام اقتصادی جوری باشد که در برابر ترندهای دشمنان که همیشگی و به شکل‌های گوناگون خواهد بود، کمتر آسیب ببیند و اختلال پیدا کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۶/۲).

این نکته نیز مهم است که در اساس، اقتصاد مقاومتی با اقتصاد ریاضتی تفاوت فاحشی دارد که این ناشی از بُعد مردمی و تکیه آن به مردم در نظام است. «خود اقتصاد مقاومتی شرایطی دارد، ارکانی دارد، یکی از بخش‌هایش همین تکیه به مردم است» (همان). در پژوهشی دیگر آمده است:

الگوی اقتصاد مقاومتی یک الگوی اسلامی است که کیفیت تعامل و ارتباط اقتصادی با کشورهای خارجی را تعیین می‌کند. به گونه‌ای که از سویی ناظر به اوضاع داخلی اقتصاد کشور و پوشش نقاط ضعف است و از سویی دیگر با اتکا به نقاط قوت اقتصاد داخلی، حقوق پایمال شده ملت را از کشورهای متجاوز استیفا کند (معلمی، ۱۳۹۰).

در مقاله پیش‌رو با توجه به نظرهای مقام عظمای ولایت، تعریفی جامع ارائه می‌شود. در این تعریف باید محورهای ذیل که همواره مد نظر رهبر معظم انقلاب بوده است لحاظ شود:

۱. افزایش ثروت ملی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۱۲/۳۰)؛
۲. رفاه عمومی و ریشه‌کن کردن فقر عمومی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۵/۱۳، ۱۳۷۷/۱۲/۴ و ۱۳۸۵/۱۲/۳۰)؛
۳. پدیدآوردن عدالت اجتماعی و اقتصادی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۵/۱۳، ۱۳۷۷/۱۲/۴، ۱۳۸۳/۵/۲۵ و ۱۳۸۵/۶/۶، ۱۳۸۵/۱۲/۳۰)؛
۴. عدم دنباله‌روی از فرهنگ غربی در بحث اقتصاد (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۷/۱۲/۴)؛
۵. لزوم حرکت به سمت اقتصاد ناب اسلامی و عدم پیاده‌سازی نسخه‌های التقاطی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۸/۷/۹)؛
۶. پدیدساختن نگاه غیرمادی به اقتصاد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۹/۱۰)؛
۷. به‌کارگیری عقل و علم (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۲/۲۹)؛
۸. پدیدساختن فرهنگ و روحیه جهادی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۸/۲۶)؛
۹. روآوردن به ظرفیت‌های درونی کشور اعم از ظرفیت‌های مادی و غیرمادی کشور (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۵/۲۶)؛
۱۰. لزوم توجه به بخش اصلی و اساسی پدیدساختن تمدن اسلامی در کنار بخش ابزاری (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۷/۲۳)؛
۱۱. کاهش شکاف بین دهک‌های بالا و پایین جامعه (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱/۱)؛
۱۲. با هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به هدف‌های سند چشم‌انداز بیست‌ساله با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیش‌رو و برون‌گرا (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰).

با توجه به شاخصه‌های پیش‌گفته می‌توان اقتصاد مقاومتی را از دید رهبر انقلاب

این‌گونه تعریف کرد:

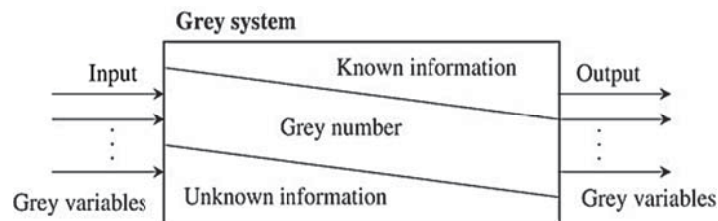
اقتصاد مقاومتی یک افزونه (نه لزوماً نظام) اقتصادی بومی است که مبتنی بر علم، عقلانیت،

اراده عمومی و معارف ناب اسلامی است. این افزونه به منظور افزایش ثروت عمومی، پدیدساختن عدالت اقتصادی و رفع شکاف بین طبقه‌های اجتماعی، افزایش رفاه عمومی و ریشه‌کن کردن فقر و در جهت رسیدن به نظام اقتصادی اسلامی که قابلیت پیاده‌سازی در تمدن بزرگ اسلامی را دارد به کار می‌رود. این افزونه برای مقاوم‌سازی اقتصاد ملی در برابر ضربه‌ها و اختلال‌های بالقوه و بالفعل (داخلی و خارجی) بر سر راه پیشرفت و دستیابی به هدف‌های چشم‌انداز، بلندمدت نگر، راهبردی و برون‌گرا به کار می‌رود.

سیستم خاکستری

نظریه سیستم‌های خاکستری نخستین بار به وسیله دنگ مطرح شد (Deng, 1989, p.1) و به وسیله دیگران بسط داده شد (Liu et al, 2005). اگر سیاه نمایانگر اطلاعاتی به طور کامل ناشناخته و سفید شامل اطلاعاتی به طور کامل روشن و واضح باشد، خاکستری اطلاعاتی است که تا حدی معلوم و تا حدی نامعلوم است. نظامی که حاوی اطلاعات خاکستری باشد را نظام خاکستری نامند. در شکل ۱ شمایی از مفهوم نظام خاکستری را می‌توانید مشاهده کنید (Kamfiroozi et al, 2012, p.74).

شکل ۱: نظام خاکستری

عملگرهای خاکستری

فرض کنیم $A \otimes \in [a, \bar{a}]$, $B \otimes \in [b, \bar{b}]$ دو عدد خاکستری باشند، در این صورت جمع، تفریق، ضرب، تقسیم، قرینه و معکوس دو عدد خاکستری به صورت ذیل محاسبه می‌شود:

$$A \otimes + B \otimes \in [a + b, \bar{a} + \bar{b}]$$

• جمع دو عدد خاکستری:

$$-A \otimes \in [-\bar{a}, -a]$$

• قرینه یک عدد خاکستری:

$$A \otimes - B \otimes = A \otimes + (-B \otimes) \in [a - \bar{b}, \bar{a} - b]$$

• تفریق دو عدد خاکستری:

$$A^{-1} \otimes \in \left[\frac{1}{\bar{a}}, \frac{1}{a} \right], \underline{a}, \bar{a} > 0$$

• معکوس یک عدد خاکستری:

• ضرب دو عدد خاکستری:

$$A \otimes \times B \otimes \in [\min\{\underline{a}.\underline{b}, \bar{a}.\underline{b}, \underline{a}.\bar{b}, \bar{a}.\bar{b}\}, \max\{\underline{a}.\underline{b}, \bar{a}.\underline{b}, \underline{a}.\bar{b}, \bar{a}.\bar{b}\}]$$

• تقسیم دو عدد خاکستری:

$$\frac{A \otimes}{B \otimes} = A \otimes \times B^{-1} \otimes \in [\min\{\underline{a}/\underline{b}, \bar{a}/\underline{b}, \underline{a}/\bar{b}, \bar{a}/\bar{b}\}, \max\{\underline{a}/\underline{b}, \bar{a}/\underline{b}, \underline{a}/\bar{b}, \bar{a}/\bar{b}\}]$$

• فاصله بین دو عدد خاکستری:

فرض کنیم F مجموعه اعداد خاکستری باشد. نگاشت $d: F \times F \rightarrow \square$ را فاصله بین

دو عدد خاکستری گوئیم؛ هرگاه شرایط ذیل را داشته باشد:

$$d(A \otimes, B \otimes) \geq 0.1$$

$$d(A \otimes, B \otimes) = d(B \otimes, A \otimes).2$$

۳. برای هر عدد خاکستری دلخواه $C \otimes$ داشته باشیم:

$$d(A \otimes, B \otimes) \leq d(A \otimes, C \otimes) + d(C \otimes, B \otimes)$$

تابع ذیل را به عنوان فاصله بین دو عدد خاکستری در نظر می گیریم:

$$L(A \otimes, B \otimes) = 2^{\frac{1}{2}} \sqrt{(\underline{a} - \underline{b})^2 + (\bar{a} - \bar{b})^2}$$

به راحتی می توان ثابت کرد شرایط سه گانه پیش گفته درباره این رابطه صادق است.

روش دیماتل

تکنیک دیماتل در سال ۱۹۷۱ مطرح شد. این تکنیک برای شناسایی و طراحی مدل‌هایی برای مسایل پیچیده اقتصادی، سیاسی و اجتماعی با رویکردی نظام مند تدوین یافت. برآمد این تکنیک به صورت ساختاردهی به اطلاعات و شناخت شدت ارتباطات بین متغیرها با استفاده از مقادیر عددی و نقشه‌ای از روابط علی و معلولی است. گام‌های پیاده‌سازی این تکنیک به شرح ذیل است (Chun, 2012, p. 187 / Chang et al, 2011, p.1850 / Zhou et al, 2011, p.243):

گام اول: ابتدا عوامل مؤثر بر نظام با استفاده از روش‌هایی (کیفی) مانند طوفان فکری، مطالعه‌های کتابخانه‌ای، فکرنویسی، دلفی و ... استخراج می شوند.

گام دوم: با استفاده از نظرهای خبرگان، ماتریس اثرگذاری اعضا بر یکدیگر به دست می‌آید. این ماتریس به شکل ذیل است که در آن Z_{ij} بیانگر شدت تأثیر عامل i بر عامل j است. هر کدام از اعضای این ماتریس برابر با میانگین نظرهای خبرگان است.

$$Z = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \dots & z_{1n} \\ z_{21} & z_{22} & \dots & z_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ z_{m1} & z_{m2} & \dots & z_{mn} \end{bmatrix}$$

گام سوم: با نظر خبرگان مقادیر ماتریس که میزان آن از حد معینی کمتر است، حذف می‌شوند (صفر در نظر گرفته می‌شود).

گام چهارم: جمع سطری درایه‌های ماتریس محاسبه شده و بیشترین آن انتخاب می‌شود و معکوس آن در درایه‌های ماتریس ضرب می‌شود. ماتریس حاصله را M می‌نامیم.

گام پنجم: مجموعه دنباله نامحدود از اثرهای مستقیم و غیرمستقیم (توأم با تمام بازخورهای ممکن) از فرمول ذیل محاسبه می‌شود:

$$S = M + M^2 + \dots + M^t = \frac{M(I - M^t)}{I - M} = M(I - M)^{-1}$$

$$\lim_{t \rightarrow \infty} M^t = 0$$

ماتریس S نشان‌دهنده شدت اثر نسبی حاکم بر روابط مستقیم و غیرمستقیم موجود در نظام است.

گام ششم: R_i برابر با مجموع سطر i ماتریس S و بیانگر شدت اثرگذاری کل عامل i بر نظام و J_i برابر با جمع ستون i ماتریس S و نشانگر شدت اثرپذیری کل عامل i از نظام است.

$R+J$ بردار برتری برای هر یک از عوالم تشکیل‌دهنده نظام و وزن آن عامل در نظام را نشان می‌دهد و معرف مجموع اثرگذاری و اثرپذیری عامل مورد نظر در نظام است.

$R-J$ مقدار نهایی اثرگذاری عامل مورد نظر را مشخص می‌کند. چنانکه این مقدار مثبت باشد، عامل «اثرگذار» شناخته شده و به عنوان «علت» ذکر می‌شود و در غیر این صورت

عامل «اثرپذیر» شناخته شده و به عنوان «معلول» شناخته می‌شود.

گام هفتم: یک دستگاه مختصات دکارتی رسم شده و برای هر عامل مختصاتی به صورت $(R-J, R+J)$ در نظر می‌گیریم.

در روش دیماتل خاکستری نیز این هفت گام کامل پیاده می‌شود با این تفاوت که در این بستر، درایه‌های ماتریس Z - حاصل از نظرسنجی خبرگان - به شکل اعداد خاکستری بیان می‌شوند؛ بنابراین دیگر محاسبه‌های دیماتل با توجه به عملگرهای خاکستری - پیش از این تشریح شد - انجام می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش

نظریه داده‌بنیاد (Grounded Theory) نوعی از نظریه است که به صورت استقرایی از مطالعه یک پدیده حاصل می‌شود. در این روش مطالعه پدیده‌ای اجازه می‌دهد که نظریه حاکم بر آن در طول زمان پدیدار شود (دانایی‌فرد، ۱۳۸۴، ص ۵۸).

در حقیقت راهبرد نظریه بنیادی، نوعی روش‌شناسی عمومی برای تدوین نظریه‌هایی است که در داده‌های گردآوری شده و تحلیل شده به صورت نظام‌مند ریشه دارد. هدف نهایی این راهبرد، ارائه تبیین‌های جامع نظری درباره پدیده‌ای خاص است که به صورت استقرایی از مطالعه آن پدیده حاصل می‌شود؛ به‌طور کلی این راهبرد، داده‌های حاصل از منابع اطلاعاتی را به مجموعه‌ای از رموزها، رمزهای مشترک را به مقوله و آنگاه مقوله‌ها را به نوعی نظریه تبدیل می‌کند. پدیده مورد مطالعه می‌تواند مسئله‌ای به‌طور نمونه در سازمان یا حتی در یک متن باشد. درباره متون، خود پژوهشگر با طرح مسئله‌ای به مطالعه متون گوناگون از جمله کتاب، مجله و منابع گوناگون متنی می‌پردازد و داده‌های مرتبط با مسئله را از متن استخراج و آنها را رمزگذاری و طبقه‌بندی می‌کند و سرانجام نظریه خود را ارائه می‌دهد.

چرایی انتخاب روش پژوهش و منابع داده‌ها

هر چند از سوی اندیشه‌وران مسلمان برای علوم دینی، روش‌شناسی‌های علمی و دقیقی تدوین و اجرا شده است که اصول فقه، روش‌های کلامی، روش‌های تفسیری، علم رجال و درایه از آن جمله هستند؛ اما درباره علوم جدید، کاربردی و چگونگی انجام تحقیق در متون دینی برای پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه معاصر، اقدام شایسته‌ای صورت نگرفته است.

از سوی دیگر روش‌شناسی متعارف در علوم دینی که به‌طور عمده در جهت پاسخ‌گویی به نیازهای دانش فقه تدوین شده و برای استفاده در تحقیق‌های علوم جدید و معاصر با رویکرد اسلامی، ناکافی به‌نظر می‌رسد.

یکی از روش‌هایی که می‌تواند به مثابه پلی بین دو پارادایم گذشته و آینده، نقشی اساسی ایفا کند. روش نظریه داده‌بنیاد است. روشی که با استفاده از استقرا و براساس داده‌های واقعی و کیفی، به خلق و پدیدساختن نظریه می‌پردازد. این روش با شکستن قالب‌های محدود گذشته که اغلب به آزمون نظریه‌های مستفاد از قیاس بسنده می‌کرد خود به نظریه‌پردازی می‌پردازد. این ویژگی باعث شده است که روش نظریه داده‌بنیاد با تحقیق‌های اسلامی سنخیت بیشتری داشته باشد؛ زیرا تحمیل پیش‌فرض‌های محقق بر متون اسلامی و تفسیر به رأی آنها برای انطباق با نظریه‌های برخاسته از رویکردهای تجربی و مادی به‌شدت از سوی اندیشه‌وران مسلمان، نکوهش شود. از سوی دیگر، مرحله‌های انجام نظریه داده‌بنیاد از چگونگی جمع‌آوری داده‌ها تا مرحله‌های دسته‌بندی آنها و تجزیه و تحلیل نهایی و ارائه نظریه بی‌شبهت با سیره محققان اسلامی نیست (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۲۴).

نظریه داده‌بنیاد عبارت است فرایند ساخت یک نظریه مستند و مدون از راه گردآوری سازمان‌یافته داده‌ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده‌های گردآوری‌شده برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های نوین، در زمینه‌هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هر گونه فرضیه و آزمون آن هستند.

از آنجایی که بیان‌های مقام معظم رهبری - به‌عنوان یک فقیه، اسلام‌شناس، رهبر جامعه اسلامی و آشنا به مقتضیات جامعه کنونی ایران - برخوردار از یک مکتب فکری برخاسته از روح آموزه‌های اسلام ناب است، از نظر محققان بررسی صحبت‌های وی نیز در حوزه تحقیق‌های اسلامی قرار می‌گیرد و نظریه داده‌بنیاد بهترین روش انجام کار است.

استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد در جایی است که محقق نیازمند یک نظریه جدید درباره پدیده مورد مطالعه است. این برخورد - خلق نظریه - متفاوت از جمع‌آوری و تدوین مجموعه‌ای از نظریه‌های پیشین درباره موضوعی خاص است (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶، ص ۷۷). از این رو می‌توان روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد را از حیث کارآمدی و کمک به فهم محقق در رتبه‌ای بالاتر قرار داد؛ چرا که افراد موجود در یک محیط را در نظر

گرفته، احساسات آنان را درک کرده و تا حد امکان می‌کوشد پیچیدگی‌های موجود در فرایند رفتارها و تعامل‌های آنان را انعکاس دهد (Creswell, 2005, p.411).

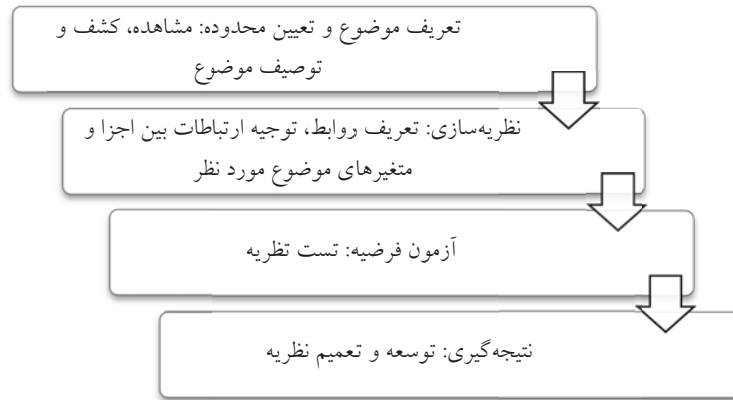
بررسی اندیشه‌های مقام معظم رهبری در حوزه مسائل اقتصادی یگانه راه موجود برای پرهیز از انحراف در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی است؛ بنابراین مطالعه‌ها و بررسی اندیشه‌های وی در مقطع کنونی برای درک فضای کلی و معادله‌های سیاسی و اقتصادی حاکم بر ایران و جهان، امری درخور توجه است.

کوشش برای ماندگاری و دوام تأثیر این اندیشه، بسته به بررسی مؤلفه‌ها و چارچوب‌های آن است که در پژوهش پیش‌رو به آن پرداخته شده است. فهم منظومه فکری مقام معظم رهبری، نیازمند دستیابی به نظام مفاهیم حاکم بر سخنان وی و استنباط از آن است که در پژوهش پیش‌رو تدوین این نظام مفاهیم در حوزه اقتصاد مقاومتی و اقتصاد بدون نفت پی‌گیری می‌شود.

تحلیل و طراحی نظام مفاهیم اندیشه‌ای مقام معظم رهبری فهم رهنمودهای وی را آسان‌تر کرده و امکان طراحی نظام اندیشه‌ای وی را برای اجرا و تحقق اندیشه‌ها فراهم می‌کند. در حوزه عمل نیز امکان آشنایی اندیشه‌وران با چارچوب‌های اندیشه‌ای و استفاده مدیران و برنامه‌ریزان از اساسی‌ترین دغدغه‌های وی را فراهم می‌سازد.

براساس توضیح‌های پیش‌گفته روش‌شناسی پژوهش پیش‌رو بر مبنای راهبرد داده‌بنیاد است. یکی دیگر از موضوعات کلیدی که باید مورد توجه قرار گیرد، اطمینان از درستی، صحت و سازگاری نظریه است. یکی از گام‌های اساسی نظریه‌سازی، آزمون نظریه (Theory Testing) است. این مهم در رویکردهای کمی با حرکت از نظریه به سمت داده و در رویکردهای کیفی با حرکت از داده به سمت نظریه صورت می‌گیرد. به عبارت دیگر تمرکز رویکردهای کیفی تحقیق به نظریه‌پردازی و ساخت نظریه است و بر عکس تمرکز رویکردهای کمی تحقیق به آزمون و تست نظریه در دنیای واقعی معطوف است. در شکل ۲ مرحله‌های ساخت نظریه تبیین شده است.

شکل ۲: مرحله‌های ساخت نظریه

متودولوژی داده‌بنیاد، روشی برای تولید نظریه و نه تست آنهاست. با توجه به اینکه در تحقیق پیش‌رو تست نظریه نیز در دستور کار است، استفاده از روش‌های کمی فایده خواهد داشت.

مدل مفهومی پژوهش

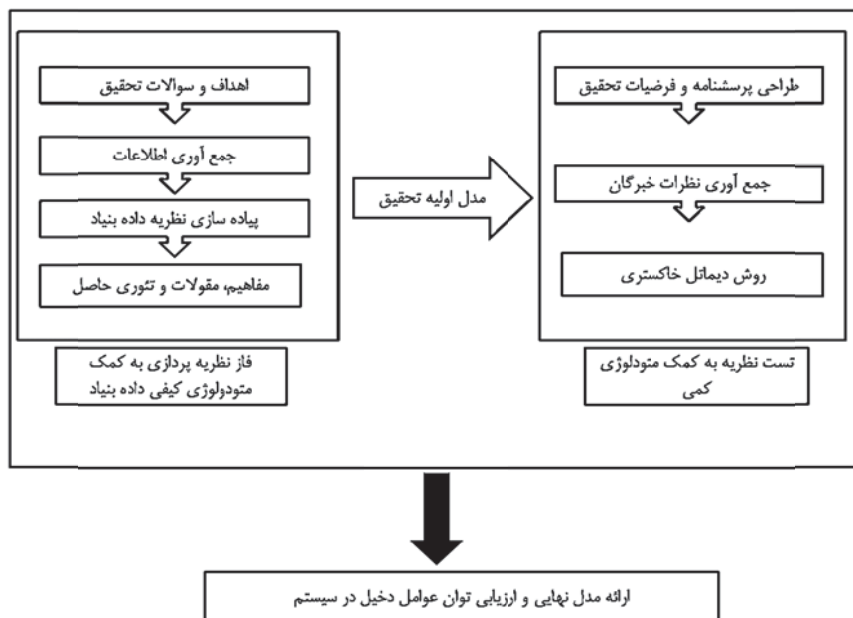
در حقیقت ماهیت بررسی مسئله اقتصاد بدون نفت و پافشاری و راهبردهای ارائه‌شده در بیان‌های مقام معظم رهبری نویسندگان را بر آن داشت تا از نظریه داده‌بنیاد برای استخراج شاخصه‌های آن بهره‌گیرند. پدیدآورندگان این روش فرایند پژوهش را به مثابه کشف نظریه از راه دقت در پژوهش اجتماعی شرح داده‌اند. این روش یکی از روش‌های تحقیق کیفی است که بر مبنای اصول استقرا، مفاهیم نهفته در موضوعات را کشف و الگوهای از مفاهیم و ارتباطات بین آنها را ارائه می‌کند. هدف اصلی این روش، تولید نظریه و نه تصدیق آن است (دانایی‌فرد، الوانی و آذر، ۱۳۸۳).

در فاز اول این تحقیق، مفاهیم و موضوع‌های قابل طرح در اقتصاد بدون نفت از بیان‌های رهبری به دست آمد که در قالب یک مدل مفهومی ارائه شد. برای اجرای فاز دوم و آزمون نظریه حاصل‌شده در بخش اول، یافته‌ها و مفاهیم‌های فاز اول تحقیق در قالب پرسشنامه در اختیار خبرگان قرار گرفته است. توجه دارید که در این فاز مفاهیم‌های و نظریه‌های حاصل فقط می‌خواهند مورد پرسش و آزمایش قرار گیرند. نتیجه چنین

پژوهشی می‌تواند به این بینجامد که برخی از یافته‌های فاز اول تحقیق در فاز آزمایش مورد تأیید قرار گرفته و برخی دیگر از آنها رد شوند.

بدیهی است که پرسش‌های پرسشنامه نیز در قالب فرضیه بوده و در صورتی که شدت رابطه‌ای کم باشد، آن رابطه حذف خواهد شد؛ پس از آن با استفاده از روش دیماتل خاکستری به طراحی مدل نهایی و ارزیابی توان مقوله‌های نظام پرداخته شد. روش شناسی پژوهش را می‌توان در شکل ۳ مشاهده کرد:

شکل ۳: روش شناسی پژوهش

شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی

بررسی اندیشه‌های مقام معظم رهبری در حوزه مسائل اقتصادی یگانه راه موجود برای پرهیز از انحراف در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی است؛ بنابراین مطالعه‌ها و بررسی اندیشه‌های وی در مقطع کنونی برای درک فضای کلی و معادله‌های سیاسی و اقتصادی حاکم بر ایران و جهان، امری در خور توجه است.

کوشش برای ماندگاری و دوام تأثیر این اندیشه، بسته به بررسی مؤلفه‌ها و چارچوب‌های آن می‌باشد که در پژوهش پیش‌رو به آن پرداخته شده است. فهم منظومه

فکری مقام معظم رهبری، نیازمند دست‌یابی به نظام مفاهیم حاکم بر سخنان وی و استنباط از آن است که در این پژوهش تدوین این نظام مفاهیم در حوزه اقتصاد مقاومتی و مردمی‌سازی اقتصاد پی‌گیری می‌شود.

تحلیل و طراحی نظام مفاهیم اندیشه‌ای مقام معظم رهبری فهم رهنمودهای وی را آسان‌تر کرده و امکان طراحی نظام اندیشه‌ای وی را برای اجرا و تحقق اندیشه‌ها فراهم می‌کند. در حوزه عمل نیز امکان آشنایی اندیشه‌وران با چارچوب‌های اندیشه‌ای و استفاده مدیران و برنامه‌ریزان از اساسی‌ترین دغدغه‌های وی را فراهم می‌سازد.

به‌طور کلی در راهبرد نظریه داده‌بنیاد، داده‌های حاصل از منابع اطلاعاتی را به مجموعه‌ای از رموزها، رمزهای مشترک را به مقوله و آنگاه مقوله‌ها را به نوعی نظریه تبدیل می‌کند. در مرحله تحلیل، رمزگذاری‌های باز (Open Coding)، محوری (Axial Coding) و انتخابی (Selective Coding) وجود دارند. رمزگذاری باز به آن بخش از کار اطلاق می‌شود که به طبقه‌بندی کردن پدیده‌ها از یادداشت‌های کوتاه پرداخته می‌شود که نتیجه نهایی آن، نام‌نهادن و طبقه‌بندی کردن مفاهیم است. بعد از اینکه در روند رمزگذاری باز، داده‌ها به مفاهیم و طبقه‌بندی‌ها تقسیم می‌شوند، رمزگذاری محوری، آنها را به سمت هم می‌کشد تا ارتباط آنها و طبقه‌بندی‌ها و زیر طبقه‌بندی‌ها را در شکل جدیدی نشان دهد؛ پس هدف اصلی رمزگذاری محوری این است که داده‌هایی را که در فرایند رمزگذاری شکسته شده‌اند، دوباره گردآوری کند. در مرحله رمزگذاری انتخابی نیز نظریه‌پرداز داده‌بنیاد، نظریه‌ای از روابط موجود بین مقوله‌های تولیدشده در مدل رمزگذاری محوری به نگارش در می‌آورد. در یک سطح اصلی این نظریه تفسیری انتزاعی برای فرایندی که در پژوهش مطالعه می‌شود، ارائه می‌دهد (Strauss & Corbin, 1998).

در پژوهش پیش‌رو برای استخراج شاخصه‌ها به سخنرانی‌های مقام معظم رهبری مراجعه شد. در این مطالعه با استفاده از روش داده‌بنیاد ۸۴ کد یا شاخص به‌دست آمد. با توجه به مشابهت برخی شاخصه‌ها آنها را در مقوله واحدی گردآوری کردیم. سرانجام ۸ مقوله نهایی به‌دست آمد. تقسیم به هشت قسم مبتنی بر ارتباط مفهومی بین کدگذاری‌های باز صورت گرفته است. در حقیقت مرحله کدگذاری محوری است که مشخص می‌کند

داده‌ها در کدام دسته قرار گیرند و ارتباطشان با کدهای دیگر چگونه است. شاخصه‌ها و گروه‌بندی‌ها را می‌توان در جدول ۱ مشاهده کرد:

جدول ۱: شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی و گروه‌بندی شاخصه‌ها

<p>فرهنگ‌سازی (بعد نرم)</p>	<p>ثبات قدم و ایستادگی (آحاد جامعه) (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۶/۱۹، ۱۳۶۹/۳/۱۰، ۱۳۷۳/۷/۲۲، ۱۳۸۷/۱/۱، ۱۳۸۹/۷/۲۷، ۱۳۸۹/۸/۲۶، ۱۳۹۰/۷/۲۵، ۱۳۹۰/۱۰/۱۹ و ۱۳۹۱/۷/۱۲)</p> <p>جلوگیری از اسراف و شناخت زشتی اسراف در جامعه (سیاست‌گذاری و فرهنگ‌سازی) (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۹/۱۰، ۱۳۸۶/۱/۱، ۱۳۷۷/۱/۱، ۱۳۸۵/۸/۱۸، ۱۳۸۸/۱/۱، ۱۳۷۱/۹/۲۵ و خطبه‌های نماز عید فطر، ۱۳۸۱/۹/۱۵ و ۱۳۸۶)</p> <p>شجاعت (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۷/۲۲، ۱۳۷۵/۳/۳ و ۱۳۸۷/۱/۱)</p> <p>پدیدساختن بینش در جامعه مبنی بر کار به‌عنوان عبادت (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۲/۱۳ و ۱۳۹۰/۱/۸)</p> <p>پدیدساختن بینش در جامعه مبنی بر شناخت نقش عمل هر فرد در آبادانی کشور و شکستن تحریم‌ها (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۲/۱۳ و ۱۳۹۰/۳/۷)</p> <p>پدیدساختن روحیه کوشش و مبارزه (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۳/۳، ۱۳۸۷/۲/۲۵، ۱۳۸۸/۹/۱۵، ۱۳۸۹/۳/۲، ۱۳۸۹/۱/۱ و ۱۳۷۷/۷/۲۶)</p> <p>هوشیاری و بیداری جامعه (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۳/۳، ۱۳۸۵/۲/۲۹ و ۱۳۸۷/۳/۱۴)</p> <p>کارآمدی ملت و مسئولان (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۳/۳)</p> <p>زنده‌بودن (فعال‌بودن، جنب‌وجوش داشتن) (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۳/۳)</p> <p>احساس استقلال و اتکای به نفس (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۳/۳، ۱۳۸۴/۱۰/۱۹، ۱۳۸۳/۵/۱۵، ۱۳۸۹/۸/۱۹ و ۱۳۸۹/۱۱/۱۹)</p> <p>نگاه به تحریم‌ها به‌عنوان یک فرصت نه یک تهدید (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۷/۵، ۱۳۸۳/۵/۱۵، ۱۳۸۳/۱۲/۵، ۱۳۸۷/۳/۱۱، ۱۳۸۸/۱/۱ و ۱۳۸۹/۵/۲۷ و ۱۳۸۹/۱۱/۲۷)</p>
---------------------------------	---

	<p>اتحاد و انسجام ملی و اسلامی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۲/۲۹، ۱۳۷۹/۹/۲۹، ۱۳۸۷/۲/۲۵، ۱۳۸۷/۳/۱۴ و ۱۳۷۵/۱/۲)</p> <p>پدیدساختن روحیه عزت‌خواهی در جامعه (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۱۰/۲۶)</p> <p>پدیدساختن روحیه امید (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۸/۱۱، ۱۳۸۹/۷/۲۷، ۱۳۸۹/۸/۲۶ و ۱۳۹۰/۱۱/۱۴)</p> <p>صبر و استقامت (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۱/۱، ۱۳۸۸/۹/۱۵، ۱۳۸۹/۸/۳ و ۱۳۹۰/۷/۳۰)</p> <p>بصیرت (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۹/۱۵، ۱۳۹۰/۷/۳۰، ۱۳۹۰/۸/۱۱ و ۱۳۹۰/۱۰/۱۹)</p> <p>پدیدساختن فرهنگ و روحیه تعهد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۸/۲۶)</p> <p>پدیدساختن فرهنگ و روحیه احساس تکلیف (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۸/۲۶)</p> <p>جلوگیری از ابتدال فرهنگی و اخلاقی (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۵/۱۹)</p> <p>دوری از خودشگفتی و غرور (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۳/۱۴ و ۱۳۹۱/۷/۲۲)</p> <p>دوری از کوچک‌شمردن دشمن و غفلت (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۷/۲۲ و ۱۳۹۱/۵/۳)</p> <p>دوری از لذت‌جویی و اشرافی‌گری (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۳/۱۴)</p> <p>دوری مسئولان از مال‌اندوزی و به فکر دنیا افتادن (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۳/۱۴)</p> <p>فرهنگ‌سازی با استفاده از نظام آموزشی و تبلیغی کشور (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۴/۲۸)</p>
<p>سرمایه‌گذاری و گسترش تولید داخلی</p>	<p>افزایش سرمایه‌گذاری‌ها و حمایت از آن (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۱/۱، ۱۳۸۵/۳/۲۹ و ۱۳۹۱/۳/۱۰)</p> <p>جلوگیری از رکود سرمایه (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۱/۱)</p>

	<p>گسترش تولید داخلی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۸/۱۸ و ۱۳۸۹/۱۱/۲۹) افزایش ارزش افزوده از راه تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰ و ۱۳۹۲/۱۲/۲۰)</p>
<p>سیاست گذاری ها و برنامه ریزی ها (بعد سخت)</p>	<p>مقابله با ضربه پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰) پایه سازی سیاست های اصل ۴۴ و تقویت توان بخش خصوصی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۱/۱ و ۱۳۹۱/۶/۲) برنامه ریزی درست و متین (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۲۵) افزایش ذخایر راهبردی نفت و گاز کشور به منظور اثرگذاری در بازار جهانی (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰) پافشاری بر افزایش پیشرفت های اقتصادی در سیاست گذاری ها (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱/۱) صرف بودجه در جهت تحقیق ها و توسعه محصول ها در صنایع (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۲/۴/۱۵) مدیریت واردات (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۵/۲۷، ۱۳۷۳/۸/۱۸ و ۱۳۹۲/۱۲/۲۰) حمایت از بخش های تولیدی داخلی (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۵/۲۶، ۱۳۹۰/۷/۱۳ و ۱۳۹۱/۱/۱ و ۱۳۹۱/۶/۲) جلب اعتماد مردم به وسیله بخش های اداری (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۲/۲۶) حسن عمل و کار خالصانه در بخش های اداری (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۲/۲۶) پدید ساختن امنیت برای کارگر و سرمایه گذار (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۳/۱۰) برخورد فعال رسانه (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱/۱ و ۱۳۹۱/۶/۲) برخورد فعال دولت (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱/۱)</p>

	<p>استفاده حداکثری از منابع و امکانات (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۳)</p> <p>حرکت براساس برنامه و دوری از تصمیم‌گیری‌های عجولانه و خلق‌الساعه (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۳)</p> <p>دور زدن تحریم‌ها (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۷/۵، ۱۳۸۸/۵/۵، ۱۳۸۹/۳/۲ و ۱۳۹۰/۵/۲۶)</p> <p>حرکت در جهت خودکفایی در جهت ساخت ادوات تحریمی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۷/۵، ۱۳۸۸/۵/۵، ۱۳۸۹/۳/۲ و ۱۳۹۰/۱۱/۱۴)</p>
مصرف محصولات داخلی	<p>پدیدساختن فرهنگ‌سازی و سیاست‌گذاری در جهت مصرف محصولات داخلی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۵/۲۷، ۱۳۶۸/۴/۲۲، ۱۳۷۰/۹/۱۲، ۱۳۸۳/۶/۵، ۱۳۸۵/۳/۲۹ و ۱۳۸۸/۳/۹)</p> <p>(۱۳۹۲/۱۲/۲۰)</p>
کیفیت	<p>افزایش کیفیت محصولات داخلی (بدون باز گذاشتن راه برای محصولات خارجی) (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۵/۲۷، ۱۳۶۸/۴/۲۲، ۱۳۷۲/۴/۱۵، ۱۳۷۳/۸/۱۸، ۱۳۸۹/۱/۱، ۱۳۸۹/۱/۹ و ۱۳۸۹/۶/۱۶)</p>
اقتصاد بدون نفت	<p>افزایش صادرات غیرنفتی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۸/۱۸، ۱۳۷۵/۱/۲ و ۱۳۷۸/۱/۱۹)</p> <p>حرکت در جهت اقتصاد بدون نفت (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۴/۶/۸، ۱۳۸۴/۱/۱، ۱۳۹۱/۵/۳، ۱۳۸۷/۱۰/۲۱، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰، ۱۳۹۲/۶/۱۴ و ۱۳۹۲/۱/۱)</p> <p>استفاده از جایگزین به جای نفت (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۴/۱، ۱۳۸۳/۱۱/۱۰ و ۱۳۸۶/۹/۸)</p> <p>تکیه بر علم (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۶/۶)</p>
اشتغال و کارآفرینی	<p>کارآفرینی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۶/۱۶ و ۱۳۸۵/۳/۲۹)</p> <p>پافشاری بر گسترش شرکت‌های دانش‌بنیان و بنگاه‌های زودبازده (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۸ و ۱۳۹۱/۶/۲)</p>
مبارزه با مفاسد اقتصادی و امنیت	<p>پدیدساختن امنیت اقتصادی (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۸/۶/۱۰، ۱۳۷۹/۱/۶ و ۱۳۷۹/۱۲/۳۰)</p>

اقتصادی	<p>بستن گریزگاه‌های قانونی برای سوءاستفاده فرصت‌طلبان (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۱/۶)</p> <p>مبارزه با پدیده قاچاق و دنبال کردن جنس قاچاق تا محل فروش (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۶/۲۷، ۱۳۸۰/۴/۱۰، ۱۳۸۳/۳/۱۵، ۱۳۸۵/۳/۲۹ و ۱۳۹۱/۳/۱۰)</p> <p>مبارزه با رباخواری (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۳/۱۵)</p> <p>ثبات، شفافیت و انسجام سیاست‌ها و مقررات اقتصادی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۳/۲۹ و ۱۳۹۱/۵/۳)</p> <p>برخورد با فساد اقتصادی توسط قوا (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۳/۱۰، ۱۳۷۷/۴/۷، ۱۳۷۶/۳/۲۵، ۱۳۸۰/۳/۱۰ و ۱۳۸۶/۴/۷)</p> <p>تقویت دستگاه اطلاعاتی جهت مقابله با هر نوع اخلاف اقتصادی (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۱۰/۲۱)</p> <p>برخورد کسانی که به جای کارآفرینی قصد سوءاستفاده اقتصادی دارند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۶/۲)</p>
---------	---

در مرحله تقریر نظریه حاصل از این روش، دو بُعد برای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در نظر گرفته شده است: الف) بُعد نرم که بر جامعه و فرهنگ حاکم بر آن ناظر است. ب) بُعد سخت که بر سیاست‌گذاری‌های عمومی دولت ناظر است. مقوله مبارزه با مفاسد اقتصادی و امنیت اقتصادی نیز به نوعی جزئی از بُعد سخت شمرده می‌شود؛ اما نظر به اهمیت آن به‌صورت فاکتوری مستقل در نظر گرفته شده است.

محاسبه‌ها، مدل‌سازی و بحث

سرانجام مفهوم‌ها و مقوله‌های حاصل از فاز اول تحقیق (متودولوژی کیفی) در قالب یک شبکه مفهومی درآمد و جهت آزمون روابط بین آنها، پرسشنامه‌ای طراحی شده و در اختیار خبرگان (۲۷ نفر) قرار گرفت. از خبرگان خواسته شد تا شدت تأثیر مقوله‌ها بر یکدیگر را در ماتریس اثرگذاری مستقیم با استفاده از اعداد خاکستری معین کنند. با میانگین‌گیری از نظرهای آنها جدول ۲ به‌دست آمد.

جدول ۲: ماتریس اثرگذاری مستقیم مقوله‌ها بر یکدیگر

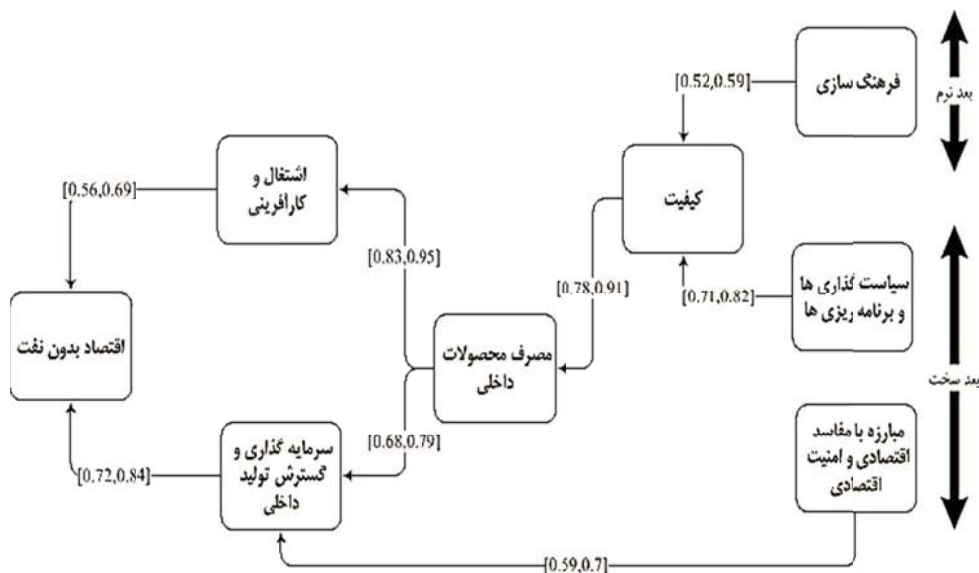
اقتصاد بدون نفت	سرمایه‌گذاری و گسترش تولید داخلی	اشتغال و کارآفرینی	مصرف محصولات داخلی	کیفیت	مبارزه با مفاسد اقتصادی و ایجاد امنیت اقتصادی	سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها	فرهنگ سازی	فرهنگ‌سازی
0	0	0	0	0	0	0	0	سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها
0	0	0	0	0	0	0	0	مبارزه با مفاسد اقتصادی و ایجاد امنیت اقتصادی
0	0	0	0	0	0	[0.71,0.82]	[0.52,0.59]	کیفیت
0	0	0	0	[0.78,0.91]	0	0	0	مصرف محصولات داخلی
0	0	0	[0.83,0.95]	0	0	0	0	اشتغال و کارآفرینی
0	0	0	[0.68,0.79]	0	[0.59,0.7]	0	0	سرمایه‌گذاری و گسترش تولید داخلی
0	[0.72,0.84]	[0.56,0.69]	0	0	0	0	0	اقتصاد بدون نفت

۸۰

فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی / کامفروزی، بنیادی و موسوی لقمان

با استفاده از جدول ۲ می‌توان مدل ابتدایی پژوهش را در قالب شکل ۴ ارائه داد:

شکل ۴: مدل مفهومی اولیه

۸۱

همان گونه که مشاهده می شود دو بُعد نرم و سخت از اقتصاد مقاومتی اثرگذاری خود بر این نظام را آغاز می کنند. با استفاده از فرایند فرهنگ سازی و نیز سیاست گذاری ها و برنامه ریزی ها در سطح کلان صنایع و افراد را باید به این سمت پیش برد تا بر کیفیت محصول های خود بیفزایند. با افزایش کیفیت محصول های داخلی برند داخلی قدرت گرفته و محصول داخلی به مصرف می رسد. با افزایش مصرف محصول های داخلی دیگر شرکت ها نیز متمایل به سرمایه گذاری و گسترش تولیدها می شوند. اشتغال و کارآفرینی نیز به صورت مستقیم افزایش یافته و این دو بر حرکت چرخه اقتصادی به سمت اقتصاد بدون نفت می افزایند؛ البته لازمه پدید ساختن اشتغال و سرمایه گذاری آن است که؛ اولاً، برای سرمایه گذار امنیت پدید آمده شده؛ ثانیاً، با افرادی که در کشور به پدید آمدن فساد اقتصادی و اختلاس اقدام می کنند، برخورد شود. این مسئله باعث می شود سرمایه های کشور به راه اصلی که راه تولید و پیشرفت است، سرازیر شود.

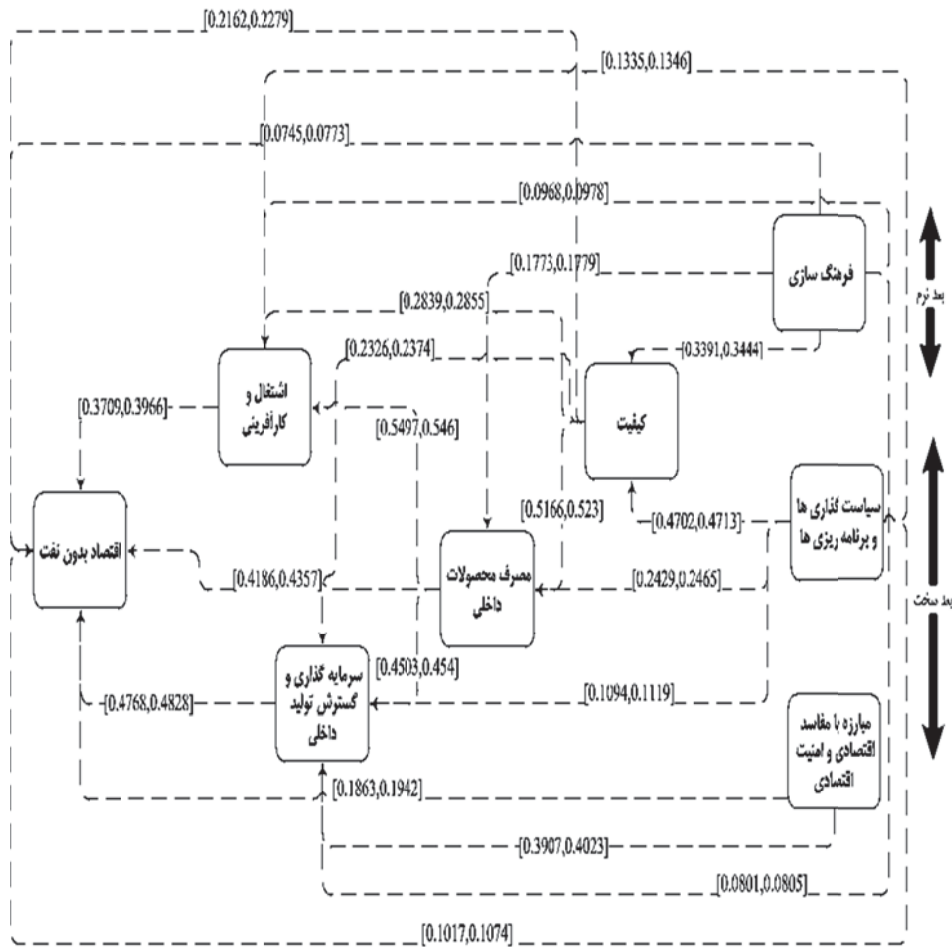
در ادامه با استفاده از روش دیماتل خاکستری به بررسی شدت اثر نسبی حاکم بر روابط مستقیم و غیرمستقیم موجود در نظام می پردازیم. نتیجه های این قسمت در جدول ۳ دیده می شود.

با توجه به نتیجه‌های به دست آمده از روش دیماتل خاکستری، مدل نهایی پژوهش را می‌توان اصلاح کرده و در قالب شکل ۳ نشان داد.

جدول ۳: ماتریس نشان‌دهنده شدت اثر نسبی حاکم بر روابط مستقیم و غیرمستقیم موجود در نظام

اقتصاد بدون نفت	سرمایه‌گذاری و گسترش تولید داخلی	اشتغال و کارآفرینی	مصرف محصولات داخلی	کیفیت	مبارزه با مفاسد اقتصادی و ایجاد امنیت اقتصادی	سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها	فرهنگ سازی	
0	0	0	0	0	0	0	0	فرهنگ‌سازی
0	0	0	0	0	0	0	0	سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها
0	0	0	0	0	0	0	0	مبارزه با مفاسد اقتصادی و ایجاد امنیت اقتصادی
0	0	0	0	0	0	[0.4702,0.4713]	[0.3391,0.3444]	کیفیت
0	0	0	0	[0.5166,0.523]	0	[0.2429,0.2465]	[0.1773,0.1779]	مصرف محصولات داخلی
0	0	0	[0.5497,0.546]	[0.2839,0.2855]	0	[0.1335,0.1346]	[0.0968,0.0978]	اشتغال و کارآفرینی
0	0	0	[0.4503,0.454]	[0.2326,0.2374]	[0.3907,0.4023]	[0.1094,0.1119]	[0.0801,0.0805]	سرمایه‌گذاری و گسترش تولید داخلی
0	[0.4768,0.4828]	[0.3709,0.3966]	[0.4186,0.4357]	[0.2162,0.2279]	[0.1863,0.1942]	[0.1017,0.1074]	[0.0745,0.0773]	اقتصاد بدون نفت

شکل ۵: مدل نهایی پژوهش

همان گونه که در شکل ۳ مشاهده می‌شود، اثرگذاری عوامل حالتی غیرمستقیم به خود پیدا می‌کند. نیز شدت اثرگذاری و وزن هر کدام از عوامل را می‌توان در جدول ۴ دید.

جدول ۴: شدت اثرگذاری و وزن عوامل

	R-J	R+J
فرهنگ‌سازی	0.7728	0.7728
سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها	1.0646	1.0646
مبارزه با مفاسد اقتصادی و پدیدساختن امنیت اقتصادی	0.5868	0.5868
کیفیت	0.4491	2.074
مصرف محصولات داخلی	0.4851	2.3692
اشتغال و کارآفرینی	-0.6802	1.4476
سرمایه‌گذاری و گسترش تولید داخلی	-0.7949	1.7545
اقتصاد بدون نفت	-1.8833	1.8833

همان‌گونه که در جدول ۴ دیده می‌شود، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها مهم‌ترین و اثرگذارترین عامل در نظام است؛ بنابراین توجه بر این مقوله بسیار مهم و حیاتی است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در مقاله پیش‌رو به بررسی نقش نظام‌مند عوامل گوناگون بر اقتصاد بدون نفت در الگوی اقتصاد مقاومتی پرداخته شد. بر این مبنا مبتنی بر نظرهای مقام معظم رهبری که نخستین نظریه‌پرداز این مقوله شمرده می‌شود، کوشش در مدل‌سازی شد؛ بنابراین با استفاده از روش داده‌بنیاد بیان‌های وی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و تعداد فراوانی شاخصه برای مفهوم اقتصاد مقاومتی استخراج شد. در قدم بعد شاخصه‌ها، مبتنی بر نگاه به مسئله و موضوع مورد بررسی، دسته‌بندی شدند. شاخصه‌های پیش‌گفته ۸ دسته (شاخصه اصلی) پدید آوردند. ارتباط این شاخص‌ها در قالب یک مدل مفهومی به نمایش درآمد و به منظور آزمون فرضیه‌های این مدل و تست نظریه به دست آمده از روش دیماتل خاکستری استفاده شد. در این پژوهش سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها مهم‌ترین و اثرگذارترین عامل در نظام شناخته شد؛ پس از آن، فرهنگ‌سازی عاملی مهم شمرده می‌شود؛ اما از سوی دیگر در مجموع میزان اثرگذاری و اثرپذیری عنصر کیفیت بسیار خودنمایی می‌کند. این را می‌توان

از شدت اثرپذیری این عامل در نظام ناشی دانست؛ اما در عین حال به علت نقش و کنش متقابل عناصر در رویکرد نظام‌مند از عناصر دیگر نظام نیز نمی‌توان غافل بود؛ بنابراین توجه بیش از پیش مسئولان در جهت سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و نیز توجه نهادهای فرهنگی به مقوله فرهنگ‌سازی در جامعه بسیار اهمیت دارد.

در مطالعه‌های آتی پژوهشگران می‌توانند با مطالعه‌های بیشتر بر تعداد شاخصه‌ها افزوده یا دسته‌بندی‌ها را تغییر دهند. نیز می‌توانند با استفاده از روش‌های کمی مانند آنالیز راه، معادله‌های ساختاری و ... به مدل‌سازی و ارائه راهکار پردازند.

منابع و مأخذ

۱. ابوحوزه، داریوش و میثم نریمانی؛ «الزامات سیاست‌گذاری مقاومتی در حوزه سیاست صنعتی - تجاری با تأکید بر حوزه تجارت»؛ اولین همایش اقتصاد مقاومتی، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۹۰.
۲. دانایی‌فرد، حسن؛ «تئوری‌پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: استراتژی مفهوم‌سازی تئوری بنیادی»، دانشور رفتار، ۱۳۸۴.
۳. _____ سیدمهدی الوانی و عادل آذر؛ روش‌های پژوهش کیفی؛ تهران: انتشارات دانشگاه، ۱۳۸۳.
۴. _____ و سیدمجتبی امامی؛ «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد»؛ اندیشه مدیریت، س ۱، ش ۲، ۱۳۸۶.
۵. تقوی، مهدی و سینا نعمتی‌زاده؛ «اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر صادرات غیرنفتی در اقتصاد ایران»؛ پژوهشنامه اقتصادی، ۱۳۸۱.
۶. کریمی، محسن؛ «ضرورت حذف ارز واسط از مبادلات تجاری ج.ا.ایران و دفاع از جایگاه پول ملی در نظامات پولی آینده جهان»؛ اولین همایش ملی اقتصاد مقاومتی؛ تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۹۰.
۷. کریمی، محمدصادق؛ «بورس نفت؛ لازمه اقتصاد مقاومتی»؛ اولین همایش ملی اقتصاد مقاومتی، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۹۰.

۸. گسگری، ریحانه، علیرضا اقبالی و حمیدرضا حلافی؛ «بی‌ثباتی صادرات نفت و رشد اقتصادی ایران»؛ فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، س ۷، ش ۲۴، ۱۳۸۳.
۹. ملکی، عباس؛ سیاست‌گذاری انرژی؛ تهران: دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۹۰.
۱۰. معلمی، سیدمهدی؛ «مفهوم و اصول اقتصاد مقاومتی در آموزه‌های اقتصاد اسلامی»؛ اولین همایش اقتصاد مقاومتی، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۹۰.
۱۱. مهرابی، امیر، حسین خنیفر، علی امیری، حسن زارعی و غلامرضا جندقی؛ «معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی»؛ مدیریت فرهنگ سازمانی، س ۹، ش ۲۳، ۱۳۹۰.
۱۲. مقام معظم رهبری؛ بیانات مقام معظم رهبری در مناسبت‌های گوناگون.
۱۳. نجفی جزه، حامد؛ «منافع ملی و بازتعریف راهبرد بلندمدت کشور در مورد تولید مواد خام»؛ اولین همایش اقتصاد مقاومتی، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۹۰.
۱۴. نریمانی، میثم و حسین عسکری؛ «چارچوب مفهومی اقتصاد مقاومتی»؛ اولین همایش اقتصاد مقاومتی، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۹۰.
15. Chang, Betty. ,Chang, Chih-Wei Wu, Chih-Hung; Fuzzy, "DEMATEL method for developing supplier selection criteria"; **Expert system with application**, 38, 2011.
16. Hsu, Chun-Cheng; "Evaluation criteria for blog design and analysis of causal relationships using factor analysis and DEMATEL"; **Expert Systems with Applications**, 39, 2012.
17. Cologni, Alessandro. & Manera, Matteo; "Oil prices, inflation and interest rates in a structural co-integrated VAR model for the G-7 countries"; **Energy Economics**, (30), 2008.
18. Creswell, John W; "Educational research: Planning, conducting and evaluating, quantitative", 2005 .

19. Deng, Ju-Long; "The introduction of grey system"; **The Journal of Grey System**, 1(1), 1989.
20. Jiménez-Rodríguez, Rebeca & Sanchez, Marcelo; "Oil price shocks and real GDP growth: Emperical evidence for some OECD countries"; **Applied economics**, (37), 2005.
21. Kamfiroozi, Mohammad Hassan, Alireza Aliahmadi & Meisam Jafari Eskandari; "Application of Three Parameter Interval Grey Numbers in Enterprise Resource Planning Selection"; **International Journal of Information, Security and Systems Management**, 1(2), 2012.
22. Liu, S. F., Dang, Y. G. & Fang, Z. G; "Grey System Theory and Application"; **Beijing: Science Press**, 2005.
23. Strauss, Anselm, & Corbin, Juliet, "Basics of qualitative research: Procedures and techniques for developing grounded theory"; ed: **Thousand Oaks, CA: Sage, 1998**.
24. Zhou, Quan, Weilai Huang & Ying Zhang; "Identifying critical success factors in emergency management using a fuzzy DEMATEL method"; **Safety Science**, (49), 2011.